

לא קיים שום דבר שמטבעו לא נובעת תולדה כלשהי.

הוכחה

כל מה שקיים מבטא את טבעו או מהותו של אלהים באופן מסוים וקבוע (לפי א: 25 נ), כלומר (לפי א: 34), כל מה שקיים מבטא באופן מסוים וקבוע את עוצמתו של אלהים, שהיא סיבת כל הדברים, ולכן (לפי א: 16) חייבת לנבוע ממנו תולדה כלשהי. מ.ש.ל.

נספח

בדברים האלה הסברתי את טבעו של אלהים ואת תכונותיו. הווה אומר: שהוא קיים בהכרח; שהוא אחד-ויחיד; שהוא נמצא ופועל מתוך הכרח טבעו בלבד; שהוא סיבתם החופשית של כל הדברים, וכיצד; שכל הדברים נמצאים באלוהים ותלויים בו, כך שאינם יכולים להימצא ולא להיות מושגים בלעדיו; ולבסוף, שכל הדברים נקבעו מראש¹ על ידי אלהים, לא מתוך חופש הרצון או מתוך שכך חפצו המוחלט, אלא מתוך טבעו המוחלט או עוצמתו האינסופית של אלהים.

נוסף על כך, בכל הזדמנות טרחתי לסלק משפטים קדומים העלולים לשבש את תפיסת הוכחותי. אך הואיל ונותרו משפטים קדומים לא מעטים שיכלו ועודם עלולים - ואפילו במאד - להפריע לבני אדם להבין את השתלשלות הדברים באופן שהסברתי אותה, חשבתי לנכון לקרוא בשמם ולהעמידם למבחן התבונה.

כל המשפטים הקדומים שאני מקבל על עצמי להציג כאן תלויים במשפט קדום אחד שבני האדם מחזיקים בו במשותף², ולפיו כל הדברים הטבעיים,

1 praederminata

2 תרגומתי בשונה מקרלי ואפין, כי נראה לי ששפינוזה רוצה לומר: מה שנראה כאן כ"מושג משותף" הוא למעשה משפט-קדום משותף; יש תופעה כזו, חברתית ותרבותית, וקשה להבחין בינה לבין מושג משותף אמיתי.

בדומה לבני האדם, פועלים למען תכלית; ואף אלוהים עצמו, כפי שהם קובעים בוודאות, מכוון את כל הדברים לתכלית מסוימת. שהרי הם אומרים שאלוהים עשה את כל הדברים למען האדם, ואת האדם עשה כדי שיעבוד אותו.

לכן אעיינן תחילה במשפט קדום אחד זה, ואחקור, ראשית, [א] מה הסיבה שרוב בני אדם מקבלים אותו בהסכמה וכולם נוטים מטבעם לאמץ אותו. אחר כך [ב] אראה את שקרותו; ולבסוף [ג] אראה כיצד נולדו מכאן המשפטים הקדומים של טוב ורע, חטא ומידת-זכות,² שבה וגנאי, סדר וערכוביה, יופי וכיעור, ואחרים מסוג זה.

[א] אמנם לא זה המקום לגזור את כל אלה מטבע הנפש האנושית.³ לפי שעה די לי שאקח כבסיס את מה שהכל חייבים להודות בו: שכל בני האדם נולדים בלי ידיעה של סיבות הדברים, ולכולם יש יצר לבקש את הדבר המועיל להם, והם מודעים ליצרם זה. מתוך [יסודות] אלה נובע, ראשית, שבני האדם סבורים שהם חופשיים, מכיוון שהם מודעים לרציותיהם וליצריהם אך אינם יודעים את הסיבות המניעות אותם לרצות ולהשתוקק, ואינם נותנים דעתם עליהן אפילו בחלום. נובע, שנית, שבני אדם פועלים תמיד למען תכלית, כלומר למען הדבר המועיל שהם משתוקקים אליו. לכן הם תמיד מצפים להכיר רק את הסיבות התכליתיות של הדברים שאירעו, ובשומעם הסברים אלה נחה דעתם, כי שוב אין להם סיבה להטיל ספק. אך כשאינם יכולים לשמוע הסברים אלה מפי הזולת, לא נותר להם אלא לחזור אל עצמם ולהרהר בתכליות הקובעות בדרך כלל אותם עצמם לעשות פעולות דומות; וכך הם מעריכים את נטיית רוחו⁴ של הזולת בהכרח מתוך נטיות רוחם. ועוד, כיוון שהם מגלים בעצמם ומחוץ להם אמצעים לא מועטים המסייעים להשגת תועלתם, כגון עיניים לראות, שיניים ללעוס, צמחים ובעלי חיים למזון, השמש למאור, הים להוציא ממנו דגים לאכילה וכיו"ב (וכך כמעט לגבי כל שאר הדברים שאין להם נימוק לפקפק בסיבותיהם הטבעיות),⁵ הרי הם רואים את כל הדברים הטבעיים כאמצעים לתועלתם.

1 קיבלתי את דרכו של קרלי, המוסיף מספור אלפביתי להבהרת מבנה הטקסט.

2 meritum, ההפך מחטא. בעוד החוטא ראוי לעונש, על מידת זכות ראוי אדם לפרס.

3 שכן הדין על הנפש מופיע רק בחלק ב.

4 ingenium

5 ביטוי מן ה-NS שהוסיף גבהרדט. אקרמן חולק ואומר שזו תוספת של מתרגם, אך ייתכן

שהפעם הדין עם גבהרדט.

ומאחר שידוע להם כי לא הם הכינו אמצעים אלה אלא מצאום לפניהם, יש להם סיבה להאמין, שיש מישהו אחר שהכין אמצעים אלה לשימושם. כי משעה שראו את הדברים כאמצעים, שוב לא יכלו להאמין שדברים אלה נעשו מעצמם, אלא הצטרכו להסיק, על יסוד האמצעים שהם רגילים להכין לעצמם, שיש לטבע מושל או כמה מושלים המחוננים בחופש אנושי, שדאגו לכל מחסורם ועשו את כל הדברים לשימושם. ומכיוון שלא שמעו דבר על נטיית רוחם של מושלים אלה, הרי גם זאת היו חייבים להעריך על יסוד נטיית רוחם. וכך הם פוסקים שהאלים כיוונו הכל לשימושם של בני האדם, על מנת שבני האדם יתקשרו אליהם ויעניקו להם כבוד עליון. וכך אירע שכל אדם, לפי נטיית רוחו, העלה בדעתו אופן אחר לעבוד את אלוהים, כדי שאלוהים יחשיב אותו יותר מאשר את האחרים, ויכוון את הטבע בכליותו לשירות תשוקתם העיוורת ותאוות בצעם שאינה יודעת שובעה. בדרך זו נעשה המשפט הקדום לאמונה תפלה¹ והעמיק להכות שורש ברוחם. וזו הסיבה שכל אחד השתדל להכין ולהסביר את כל הדברים על ידי סיבות תכליתיות, בהקדישו לכך מאמץ רב.

אך בעודם מבקשים להראות שהטבע אינו עושה שום דבר לשווא (כלומר, שום דבר שאינו משמש את האדם), דומה שלא הצליחו להראות אלא זאת, שהטבע והאלים שוגים בהזיות כמו בני האדם. וראו עד לאן נתגלגלו הדברים! בתוך כל כך הרבה דברים נוחים לצורכיהם שיש בטבע חייבים היו למצוא גם לא מעט דברים מזיקים כגון סופות, רעידות אדמה, מחלות וכיו"ב, ועל דברים אלה אמרו שהם מתרחשים מפני שהאלים כועסים על עוולות שבני האדם גרמו להם, או על עבירות בעבודת הפולחן. ואף על פי שהניסיון היומיומי מכחיש זאת, ודוגמאות לאין מספר מעידות, שדברים מועילים ומזיקים באים בשווה על האדוקי-בדתו ועל חסרי-הדת, אין הם נוטים בשל כך את המשפט הקדום שקנה לו שביתה ממושכת ברוחם. נוח להם יותר להציב עובדה זו בין שאר הדברים הנסתרים מהם ושאת שימושם לא ידעו, וכך להוסיף ולקיים את בורותם מלידה, מאשר לערער את כל מערך ההסברים הזה מיסודו ולהפיק ממחשבתם משהו חדש. ומשום כך הם פוסקים בוודאות, כי משפט האלים עולה בהרבה על תפיסת בני האדם.

דבר זה לבדו עלול היה לגרום שהאמת תסתתר לנצח מעיני המין האנושי,

1 superstitio: זה השם הרגיל בפי שפינוזה לאמונה דתית פולחנית (לפי זה, מקור עיקרי של הדת הוא משפט קדום הכרתי).

אלמלא המתמטיקה – שאינה עוסקת בתכליות, אלא רק במהויות ובתכונות של התבנית – שהציגה לבני האדם נורמה אחרת של אמת. מלבד המתמטיקה נוכל לציין גם סיבות אחרות (שאינן צורך למנות כאן), שבזכותן יכלו בני האדם להבחין באותם משפטים קדומים משותפים,¹ ולמצוא את דרכם לידיעה האמיתית של הדברים.

[ב] בכך הסברתי די צורכי את מה שהבטחתי במקום ראשון.² ועכשיו איני צריך להכביר דברים כדי להראות, שאין לטבע שום תכלית קבועה מראש, וכל הסיבות התכליתיות אינן אלא בדיות של בני האדם. לדעתי כבר ביססתי זאת די הצורך, גם מתוך שהצבעתי על הסיבות והיסודות שמהם נובעים משפטים קדומים אלה, וגם מתוך משפט א: 16 והמשפטים הנסמכים למשפט א: 32, וכל שאר המשפטים שעל ידיהם הראיתי, שכל הדברים משתלשלים מתוך הכרחיות נצחית של הטבע ונובעים ממנה בשלמות עליונה.³ אבל אוסיף רק זאת, שאותה תורה תכליתית הופכת את הטבע לגמרי על פניו. שכן היא חושבת את התולדה לסיבה ולהפך; ואת המוקדם לפי הטבע היא עושה למאוחר; ואת מה שהוא עליון ומושלם בתכלית השלמות היא עושה חסר שלמות לחלוטין.

אניח בצד את שתי הנקודות הראשונות, הברורות מעצמן [ואתרכו בשלישית]. מתוך המשפטים א: 21, 22 ו-23 יוצא, שהתולדה המושלמת ביותר היא זו הנוצרת מאלוהים באופן כלתי אמצעי; וככל שדבר זקוק ליותר סיבות מתווכות כדי להיווצר כן הוא חסר שלמות. אבל לוא הדברים שנוצרו במישרין מאלוהים היו נעשים כדי שאלוהים יגיע לתכליתו, הרי הדברים האחרונים, אשר הראשונים נעשו בשבילם, היו בהכרח המעולים מכל. ועוד, תורה זו מבטלת את שלמות האל. שכן, אם אלוהים פועל למען תכלית, בהכרח הוא משתוקק למשהו שחסר לו. ואף על פי שתיאולוגים ומטאפיסיקאים מבחינים בין תכלית של צורך לתכלית של סיגול,⁴ בכל זאת הם מסכימים שאלוהים עשה הכל לשם עצמו ולא לשם הדברים הצריכים להיברא. שהרי לפני

1 *communia praejudicia*. כאן מקבלת התופעה את שמה. כנגד המושגים המשותפים יש גם "משפטים קדומים משותפים", ואת הללו לא די להפריך בהיגיון; צריך להציע גניאלוגיה סיבתית של היווצרותם. שכן, לא כל מה שמוסכם ומשותף ולא כל מה שנראה מובן מאליו הוא אונידנציה אמיתית. כדי להגיע לזו צריך לשחרר את השכל לא רק מדעות קדומות פרטיות – זה יותר קל – אלא מדעות קדומות משותפות.

2 מדוע בני אדם מאמינים בתכליתיות.

3 היותם בשלמות עליונה פירושה שאין להם תכלית לשאוף אליה.

4 *assimilatio*

הבריאה אין ביכולתם להציב שום דבר, מלבד אלוהים, אשר למענו היה אלוהים פועל. וכך הם נאלצים להודות שאלוהים היה חסר כל אותם דברים שבשבילם, כביכול, רצה להכין אמצעים ואלוהים השתוקק; כפי שהדבר ברור מאליו.

גם אין להתעלם מכך שחסידי התורה הזו, המבקשים להפגין את פיקחותם על ידי ייחוס תכליות לדברים, העלו אופן טיעון חדש כדי להוכיח את תורתם: טיעון הנסוג¹ לא אל חוסר האפשרות, אלא אל הבורות. דבר זה מעיד שלא נותרה כל דרך אחרת לתורה זו וכל טענותיה נסתתמו. לדוגמה, אם נפלה אבן מהגג על ראשו של מישו והרגה אותו, יוכיחו שהאבן נפלה כדי להרוג את האיש, וזאת בטיעון הזה: אלמלא נפלה האבן לתכלית זו, הרצויה לאלוהים, כיצד הצטרפו נסיבות כה רבות בדרך מקרה (שהרי לעתים קרובות הרבה נסיבות מתקשרות יחד)? אולי תענה שהדבר אירע כי נשבה רוח חזקה, והאיש עבר באותו מקום; אבל הם יתעקשו: מדוע נשבה הרוח באותו זמן? ומדוע עבר שם האיש בזמן הזה ממש? אם תשוב ותענה שהרוח נשבה באותו זמן מפני שביום הקודם, בעוד מזג האוויר שקט, החל הים לסעור, והאיש הוזמן על ידי חברו, יוסיפו ויתעקשו – הרי אין קץ לקושיות – מדוע סער הים? ומדוע הוזמן האיש דווקא באותו הזמן? וכך לא יחדלו להקשות על סיבותיהן של הסיבות עד שימצאו מפלט ברצונו של אלוהים, שהוא מקלט הבורות. בדומה לכך, כשהם רואים את בניינו של גוף האדם הם מתמלאים תדהמת פתאים, ומאחר שאינם יודעים את הסיבות של מעשה אמנות כה רב, הם מסיקים שהדבר לא נעשה באמנות מכנית אלא על ידי אמנות אלוהית או על-טבעית, ושנערך באופן כזה ששום חלק אינו מזיק לזולתו. וכך קורה שמי שחוקר ושואל בדבר סיבותיהם האמיתיות של הנסים, ומשתדל להבין את הדברים הטבעיים כמלומד ולא להתפעל מהם כאוויל, נחשב לכופר, ומוכרו לנבל חסר דת על ידי אלה שההמון מעריץ כמפרשים של הטבע ושל האלים. כי הם יודעים שאם תסולק הבורות, תסולק עמה גם תדהמת הפתאים, שהיא האמצעי היחיד שיש בידם כדי לטעון ולהגן על סמכותם.

אבל אניח לזה ואעבור לעניין השלישי שבו אמרתי לדון.

[ג] לאחר שבני האדם שכנעו את עצמם שהכל נעשה למענם, היו צריכים לפסוק, שהעיקר בכל דבר ועניין הוא מה שמועיל להם ביותר, ולהעריך כמעולים מכל את הדברים שהסבו להם את מירב הנחת. לכן היו צריכים

ליצור כל אותם מושגים שבעזרתם הם מסבירים את טבעי הדברים, והם: הטוב, הרע, הסדר, הערבוביה, החם, הקר, היופי והכיעור. ומכיוון שחשבו את עצמם לחופשיים, יצאו מכאן מושגים אלה: שבח וגנאי, חטא ומידת זכות. את האחרונים אסביר מאוחר יותר, לאחר שאדון בטבע האדם, וכאן אסביר בקצרה את הראשונים.

בשם טוב קראו בני האדם לכל מה שהולך לבריאות ולפולחן האל, וכל מה שהתנגד לכך קראו לו רע. ומאחר שמי שאינם מבינים את טבע הדברים אלא רק מדמים אותם, אינם מחייבים¹ כלום על אודותיהם ומחליפים את השכל בכוח הדמיון, הרי מתוך שהם חסרים ידיעה של טבע הדברים ושל טבעם שלהם, הם מאמינים בתוקף שיש סדר בדברים.² כי כאשר הדברים ערוכים כך שבהיותם מוצגים לנו על ידי החושים אנו יכולים לדמותם בקלות, ולכן גם לזכור אותם בקלות, אנו אומרים שהם מסודרים היטב; וכאשר מתקיים ההפך אנו אומרים שיש בדברים סדר רע או שהם מבולבלים. וכיוון שדברים שקל לדמותם נעימים לנו יותר מאחרים, בני האדם מעדיפים את הסדר על פני הערבוביה, כאילו היה הסדר דבר מה [ממשי] בטבע מחוץ ליחסו לכוח הדמיון שלנו. ועוד הם אומרים שאלוהים ברא הכל בהתאם לסדר, וכך, שלא מדעת, הם מייחסים לאלוהים כוח דמיון – אלא אם כוונתם לומר, שאלוהים ערך את כל הדברים באופן שיהיה קל מאד לדמות אותם, כדי לספק את הדמיון האנושי. ואולי לא תנוח דעתם גם מכך, שיש דברים רבים לאינסוף העולים בהרכה על השגת כוח הדמיון שלנו, ואחרים המבלבלים אותו בגלל חולשתו. אבל די בכך.

גם המושגים האחרים [שלעיל] אינם אלא אופנים של כוח הדמיון, שעל ידיהם הוא מופעל באופנים שונים. ובכל זאת הבורים חושבים אותם לתארים עיקריים של הדברים. כי הם מאמינים, כאמור, שכל הדברים נעשו למענם, ואומרים על טבעו של דבר שהוא טוב או רע, בריא או נשחת, בהתאם לאופן שהוא מפעיל אותם. לדוגמה, אם התנועה הנמסרת לעצבים מן המושאים שמציגות העיניים תורמת לבריאותנו, אנו אומרים על המושאים שגרמו לכך שהם יפים; ואילו מושאים הגורמים לתנועה המנוגדת אנו קוראים להם מכוערים. המושאים המניעים את החושים באמצעות האף נקראים ריחניים או בואשים, ומה שמניע באמצעות הלשון נקרא מתוק או מר, טעים או סר טעם

1 affirmant. הכוונה: אינם טוענים שום דבר תקף בעינינו.

2 הכוונה לסדר שבכוח הדמיון, מה ששפינוזה מכנה במקום אחר "סדר הטבע הכללי", הבנוי על אסוציאציות ומנוגד לסדר שבשכל.

וכו', ועל ידי המישוש – קשה או רך, מחוספס או חלק וכו'. מה שמניע את האזניים אומרים שהוא מפיק רעש, צליל, או הרמוניה, ועל זו האחרונה האמינו בני אדם בשגעונם שאלוהים עצמו מתענג על הרמוניה, ולא חסרו פילוסופים ששכנעו את עצמם שתנועת גרמי השמים מחברת הרמוניה.

כל זה מראה די הצורך שכל אדם שפט על הדברים לפי נטיית מוחו,¹ או מוטב לומר – קיבל את הפעלות כוח הדמיון כדברים [ממש]. לכן אין להתפלא (אם להעיר עוד זאת בדרך אגב) שכה הרבה מחלוקות, לפי ניסיונו, נפלו בין הבריות, ומתוכן עלתה וצמחה הספקנות. כי אף על פי שגופי בני האדם מתאימים זה לזה בדברים רבים, הם נבדלים בהרבה דברים אחרים. לכן, מה שאלה רואים כטוב, אחרים רואים כרע; מה שאלה רואים כמסודר, אחרים רואים כמבולבל; ומה שנראה נעים לאחדים, נראה לא נעים לאחרים – וכיוצא באלו דברים, שאפסח עליהם, כי לא זה המקום להרחיב, ומפני שכל אדם התנסה בהם די צורכו. הלא מורגל בפי הבריות לומר: "כמספר הדעות מספר הראשים", וכן: "די לכל אדם בסברתו שלו", וכן: "הבדלי המוח לא נופלים מאלה שבחך". די במימרות אלה ללמד שבני האדם שופטים את הדברים לפי נטיית מוחם ומדמים את הדברים יותר משהם מבינים אותם. כי לוא הבינו את הדברים, הרי, כפי שמעידה המתמטיקה, היו הדברים משכנעים אותם, גם אם לא היו מושכים את לב כולם.

אנו רואים אפוא שכל המושגים שההמון רגיל להסביר בהם את הטבע אינם אלא אופנים של פעולת הדמיון,² ואינם מלמדים כלום על הטבע אלא רק על מערך כוח הדמיון;³ ומאחר שיש להם שמות כאילו התייחסו לישים הקיימים מחוץ לכוח הדמיון, אני קורא להם לא ישים שכתבונה אלא ישים שבדמיון.⁴ בדרך זו אוכל להדוף בקלות את כל הטענות נגדי המשתמשים במושגים כגון אלה.

אמנם רבים רגילים לטעון: אם כל הדברים נבעו מהכרח טבעו השלם בתכלית השלמות של אלוהים, מנין מצויים כל כך הרבה דברים חסרי שלמות בטבע? מדוע הדברים נשחתים עד לסירחון, מתכערים עד כדי בחילה – ומנין

1 dispositio cerebri

2 modi imaginandi

3 imaginatio

4 entia imaginationis. זהו משחק מילים המתייחס למושג השגור entia rationis (ישוית התבונה), שמוכנו הרגיל (גם במילון הקרטסיאני): ישים לא ממשיים הקיימים רק במחשבה.

הערכוביה, הרוע, החטא וכו'? אך כפי שאמרתי, קל לענות לשואלים אלה. שכן את שלמות הדברים יש להעריך אך ורק מתוך טבעם ועוצמתם. הדברים אינם מושלמים יותר או פחות מפני שהם מענגים או צורמים את חושי האדם, או מפני שהם מתיישבים עם הטבע האנושי או מעוררים בו סלידה. ואלה השואלים, מדוע אלוהים לא ברא את בני האדם כך שכולם יודרכו על ידי צווי התבונה בלבד? להם אענה רק זאת, שלא היה חסר לאלוהים החומר לברוא כל דבר, מדרגת השלמות הגבוהה ביותר עד לפחותה ביותר; או, אם לדבר יותר נכון: מפני שחוקי טבעו היו רחבים דיים, כך שהספיקו ליצירת כל הדברים הניתנים להשגה על ידי שכל אינסופי, כפי שהוכחתי במשפט א: 16.¹ אלה המשפטים הקדומים שקיבלתי עלי לציין כאן. אם נותרו עדיין אחרים מאותו סוג, יוכל כל אדם לתקן אותם לאחר עיון מועט.

חלק ב

על טבע הנפש ומקורה

1 יש כאן דוגמה לכך ששפינוזה משתמש באופן רטורי ומטאפורי בלשון מתנגדיו (כאן: לשון בריאה), אך נותן בצדה "תרגום" ללשון שיטתית.